

कृषि व्यवसाय प्रवर्धन ऐन, २०७६

बागमती प्रदेश सरकार
आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय
हेटौंडा, नेपाल ।

कृषि व्यवसाय प्रवर्धन ऐन, २०७६

प्रमाणीकरण र प्रकाशन मिति

२०७६।०२।३१

संशोधन गर्ने ऐन

केही प्रदेश ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७७

२०७७।०४।१६

संवत् २०७६ सालको ऐन नं. ५

कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना: कृषिको आधुनिकीकरण, सामूहिक खेती प्रवर्द्धन तथा व्यवसायीकरणबाट उत्पादन वृद्धि गरी कृषि क्षेत्रको समग्र विकास गर्न र खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नका लागि कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

प्रदेश सभाले यो ऐन बनाएको छ।

परिच्छेद- १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस ऐनको नाम "कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन ऐन, २०७६" रहेको छ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) "अनलाइन बजार" भन्नाले विद्युतीय माध्यमबाट उपभोक्ताको माग बमोजिम कृषि वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराउने बजार सम्झनु पर्छ।

- (ख) "अक्सन बजार" भन्नाले कृषि उपज बिक्री गर्ने उद्देश्यले क्रेता र विक्रेताले परिमाण सहित किन्ने मूल्य र बिक्री गर्ने मूल्य पहिल्यै आधिकारिक रूपले जानकारी दिई प्रतिस्पर्धाको आधारमा हुने बजार प्रणालीलाई सम्झनु पर्छ।
- (ग) "अनुसन्धान अधिकारी" भन्नाले मन्त्रालयले तोकेको अधिकारी सम्झनु पर्छ।
- (घ) "उत्पादक" भन्नाले कृषि वस्तु उत्पादन गर्ने कृषक, कृषक समूह, कृषि कम्पनी, कृषि फार्म र उत्पादक सहकारी सम्झनु पर्छ।
- (ङ) "एजेन्ट" भन्नाले कृषि उद्यमी, व्यवसायी, कृषि बजार वा कृषिजन्य वस्तुहरूको कारोबार गर्ने दर्तावाला व्यक्ति सम्झनु पर्छ र सो शब्दले संगठित संस्थाको प्रतिनिधिलाई समेत जनाउँछ।
- (च) "व्यवसायिक कृषक" भन्नाले यस ऐनको प्रयोजनका लागि कसैको जग्गा करारमा लिई वा आफ्नै जग्गामा व्यवसायिक खेती गर्ने कृषक, कृषक समूह, कृषि फर्म/कम्पनी र उत्पादक सहकारीलाई सम्झनु पर्छ।
- (छ) "कृषि फर्म" भन्नाले व्यवसायिक प्रयोजनले कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य वस्तुको उत्पादनका लागि सञ्चालन गरिएको कृषि फर्म सम्झनु पर्छ।
- (ज) "कृषि बजार" भन्नाले कृषि उपजको ग्रेडिङ, प्याकेजिङ, ढुवानी, भण्डारण, वितरण तथा कृषि उपजको बिक्री वितरण गर्ने कृषि बजार सम्झनु पर्छ र सो शब्दले अनलाइन बजारलाई समेत जनाउँछ।

(झ) "कृषि वस्तु" भन्नाले कृषि वा पशुपंछीजन्य वस्तुबाट उत्पादन गरेको उपभोग्य कृषि वस्तु सम्झनु पर्छ।

(ञ) "कृषि व्यवसाय" भन्नाले देहायको व्यवसाय सम्झनु पर्छ:-

(१) व्यवसायिक उद्देश्यले गरिने कृषि बाली वा वस्तुको उत्पादन,

(२) कृषिजन्य वस्तुको संकलन, वातानुकूलित भण्डारण वा प्रशोधन,

(३) कृषि उपजको व्यापार,

(४) कृषि उत्पादनका लागि प्रयोग हुने रासायनिक तथा प्राङ्गारिक मलको उत्पादन, भण्डारण र वितरण,

(५) कृषि उत्पादनको लागि प्रयोग हुने बीउ, वेर्ना, नक्ष र भुराको उत्पादन, परामर्श सेवा, भण्डारण र वितरण,

(६) कृषिमा प्रयोग हुने औषधि एवं विषादिको उत्पादन, परामर्श, भण्डारण तथा बिक्री व्यवसाय,

(७) कृषि उत्पादनका लागि आवश्यक सिंचाइ तथा उच्च प्रविधियुक्त खेतीका लागि आवश्यक यन्त्र उपकरण, सामग्री उत्पादन, बिक्री वितरण तथा मर्मत सम्भार,

(८) कृषि यन्त्र तथा यान्त्रिक उपकरणको उत्पादन तथा बजारीकरण,

- (९) कृषिजन्य उद्योग (जस्तै दाना, घाँस, छाला, हाड, साइजलेज) व्यवस्थापन र सञ्चालन।
- (ट) "कृषि सुपर मार्केट वा मार्ट" भन्नाले कृषि उपज विक्री गर्ने मूल उद्देश्यले सञ्चालन गरिएको सुपर मार्केट भन्ने सम्झनु पर्छ।
- (ठ) "खुद्रा बजार" भन्नाले कुनै विक्रेताले उपभोक्तालाई बिक्री गर्ने खुद्रा बजार, पसल वा विक्रेतालाई सम्झनु पर्छ।
- (ड) "तोकिएको अधिकारी" भन्नाले प्रदेश सरकारले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको अधिकारी सम्झनु पर्छ।
- (ढ) "तोकिएको" वा "तोकिए बमोजिम" भन्नाले यस ऐन बमोजिम बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनु पर्छ।
- (ण) "थोक बजार" भन्नाले कुनै उत्पादक वा विक्रेताले अर्को विक्रेतालाई कृषि वस्तु बिक्री वितरण गर्ने थोक बजारलाई सम्झनु पर्छ।
- (त) "निर्देशनालय" भन्नाले मन्त्रालय अन्तर्गतको कृषि विकास निर्देशनालय वा पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय सम्झनु पर्छ।
- (थ) "प्रदेश स्तरीय बजार" भन्नाले प्रदेश सरकारबाट सहयोग लिने गरी प्रदेशलाई लक्षित गरी खोलिएका थोक बजार, सुपर मार्केट तथा अक्सन बजार सम्झनु पर्छ।

- (द) "बिक्रेता" भन्नाले कृषि वस्तुहरू बिक्री गर्ने व्यापारी, कृषक, कृषक समूह, कृषि फार्म, कृषि सहकारी संस्था, कृषि कम्पनी वा एजेन्ट बिक्रेतालाई समेत सम्झनु पर्छ।
- (ध) "मन्त्रालय" भन्नाले कृषि सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रालय सम्झनु पर्छ।
- (न) "मन्त्रपरिषद्" भन्नाले बागमती प्रदेशको मन्त्रपरिषद् सम्झनु पर्छ।

✳(न१) "प्रदेश" भन्नाले बागमती प्रदेश सम्झनु पर्छ।

- (प) "व्यवसायिक कृषि करार" भन्नाले व्यवसायिक कृषि खेती वा कृषि फार्मको सञ्चालन, कृषि वस्तुको व्यावसायिक उत्पादन, खरिद, बिक्री, सञ्चय र बजारीकरण गर्न वा कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन गर्न दुई वा सो भन्दा बढी पक्षहरू बीच भएको सम्झौता वा व्यावसायिक कृषि करारलाई सम्झनु पर्छ। सो शब्दले व्यावसायिक कृषि प्रयोजनको लागि व्यक्तिगत वा संस्थागत रूपमा लिजमा लिन दिन वा कृषिजन्य उद्योगको लागि कृषि वस्तु वा वालीको उत्पादन वा आपूर्ति गर्न दुई वा दुईभन्दा बढी पक्षहरू बीच क्षेत्रफल, परिमाण, मूल्य र गुणस्तरको आधारमा भएको करारलाई समेत जनाउँछ।
- (फ) "संकलन केन्द्र" भन्नाले कृषकहरूले दोस्रो बजारमा बिक्री गर्ने उद्देश्यले कृषि उपज संकलन गरेर बजारसम्म

✧ केही प्रदेश ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७७ द्वारा संशोधित।

✳ केही प्रदेश ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७७ द्वारा थप।

लैजाने तथा विक्रेतालाई बिक्री गर्ने संकलन केन्द्रलाई सम्झनु पर्छ।

(ब) "समिति" भन्नाले यस ऐनको दफा १९ बमोजिम गठन भएको प्रदेश कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति सम्झनु पर्छ।

(भ) "हाट-बजार" भन्नाले कृषि उपज लगायत अन्य स्थानीय उत्पादन बिक्री गर्ने उद्देश्यले स्थानीय तहबाट स्वीकृति लिई सञ्चालन भएको हाट बजारलाई सम्झनु पर्छ।

परिच्छेद- २

कृषि व्यवसाय तथा बजार सम्बन्धी व्यवस्था

३. कृषि व्यवसाय: (१) कुनै पनि व्यक्तिले अनूसूची- १ मा उल्लेख भएका विषयसँग सम्बन्धित कृषि तथा पशुपन्क्षीजन्य वस्तुहरुको व्यवसायिक रूपमा उत्पादन र व्यवसाय गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम गरिने कृषि व्यवसाय सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

४. कृषि व्यवसाय गर्न वञ्चित गर्न नहुने: कृषि व्यवसाय गर्ने व्यक्ति, समूह, सहकारी वा कम्पनीलाई कृषि व्यवसाय गर्नबाट वञ्चित गर्न, गराउन एवं हानि नोक्सानी पुर्याउन हुँदैन।

५. कृषि बजारको स्थापना: (१) प्रदेशले आफ्नो प्रदेश भित्रको विभिन्न स्थानमा प्रदेश स्तरीय कृषि बजारको स्थापना गर्न सक्नेछ।

(२) कृषि सम्बन्धी सहकारी वा कृषि सम्बन्धी व्यवसायिक संस्थाले निर्देशनालयको अनुमति लिई कृषि बजारको स्थापना गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भनिए तापनि साना कृषि बजार स्थानीय तहको समन्वयमा स्वीकृति लिई स्थापना गर्न सकिनेछ।

६. कृषि बजारको वर्गीकरण: (१) यस ऐनको दफा ५ बमोजिम स्थापना हुने कृषि बजारको वर्गीकरण देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) थोक बजार,
- (ख) खुद्रा बजार,
- (ग) हाट-बजार,
- (घ) संकलन केन्द्र,
- (ङ) अक्सन बजार,
- (च) अनलाइन बजार,
- (छ) कृषि सुपर मार्केट वा मार्ट।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको बजार सञ्चालन बापत लाग्ने शुल्क प्रदेश सरकारले प्रदेश राजपत्रमा तोके बमोजिम हुनेछ।

(३) बजार सञ्चालन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

७. कृषि बजार सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समिति: (१) यस ऐनको दफा ५ बमोजिम स्थापना भएको कृषि बजारको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्नको लागि तोकिए बमोजिम कृषि बजार सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समिति रहनेछ।

(२) कृषि बजार सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समिति सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

परिच्छेद- ३

व्यवसायिक कृषि करार (लिज)

८. व्यवसायिक कृषि करार गर्न सकिने: (१) यस ऐन बमोजिम कृषि व्यवसायको प्रवर्द्धन गर्न दुई वा दुईभन्दा बढी पक्षहरू बीच व्यवसायिक कृषि करार गर्न सकिनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम करार गर्दा प्रचलित कानूनको अधीनमा रही पक्षहरूको आपसी सहमतिमा विद्युतीय प्रणालीको माध्यमबाट समेत गर्न सकिनेछ।

(३) कृषियोग्य जमिन कृषि परियोजना बमोजिम ऐलानी (सार्वजनिक) जग्गा भए स्थानीय तहको सिफारिसमा र सामुदायिक वनको भए सम्बन्धित सामुदायिक वनको सहमति र स्थानीय तहको सिफारिसमा प्रदेश सरकारले निश्चित सीमा तोकी करारमा लिने दिने व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ।

(४) उपदफा (२) बमोजिमको करार गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया तोकिए बमोजिम हुनेछ।

९. जग्गा तथा भौतिक साधन उपलब्ध गराउन सकिने: कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायले कृषि व्यवसाय गर्ने प्रयोजनका लागि व्यक्ति, कृषि फर्म/कम्पनी वा व्यवसायी, कृषक/कृषक समूह, त्यस्ता कृषक समूह मिलेर बनेको समिति, सहकारीलाई जग्गा तथा भौतिक सम्पत्ति करार गरी उपलब्ध गराउन सक्नेछ।

१०. जग्गा तथा भौतिक साधन माग गर्न सक्ने: (१) कुनै कृषक वा कृषि व्यवसायीले व्यवसायिक रूपमा कृषि सम्बन्धी कार्य गर्नको लागि प्रचलित कानूनको प्रतिकूल नहुने गरी करार बमोजिम

जग्गा तथा भौतिक साधन प्राप्त गर्न कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायमा माग गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जग्गा तथा भौतिक साधन माग भई आएमा निश्चित अवधि तोकिएको प्रचलित कानून बमोजिम सम्बन्धित निकायले करारमा जग्गा तथा भौतिक साधन उपलब्ध गराउन सक्नेछ।

(३) जग्गा तथा भौतिक साधन उपलब्ध गराउने सम्बन्धी प्रक्रिया तथा अन्य व्यवस्था तोकिएको बमोजिम हुनेछ।

(४) प्रदेश सरकारले खेती नगरी प्रचलित कानूनले तोकेको अवधिसम्म बाँझो रहेको जग्गा सम्बन्धित जग्गाधनीको मन्जुरी वा सम्बन्धित निकायको सहमतिमा तोकिएको बमोजिम कृषि प्रयोजनका लागि करार खेती र्माफत प्रयोगमा ल्याउन सक्नेछ।

(५) उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि जग्गा धनीले कृषि प्रयोजनको लागि प्रयोगमा ल्याउने भएमा समय माग गरी जग्गा फिर्ता गर्नु पर्नेछ।

११. स्वामित्व हस्तान्तरण नहुने: यस ऐनको दफा ९ बमोजिम कुनै जग्गा वा भौतिक साधन उपलब्ध गराएको अवस्थामा करार गरेको वा लिजमा लिएको कारणले मात्र जग्गा वा भौतिक साधनमा करारमा लिने पक्षको स्वामित्व स्थापित हुने छैन।
१२. पुनः करार गर्न नहुने: यस ऐन बमोजिम करार गर्ने पक्षले दोस्रो पक्षको सहमती नलिइ सोही विषयमा तेस्रो पक्षसँग पुनः करार गर्न पाउने छैन।
१३. व्यवसायिक कृषि करारमा समावेश गर्ने विषय: (१) यस ऐन बमोजिम कृषि करार गर्दा करारको प्रकृति र अवस्था अनुरूप अनुसूची- २ मा उल्लेख भएका विषयहरू समावेश हुन सक्नेछन्।

(२) यस ऐनको प्रतिकूल नहुने गरी पक्षहरूको सहमतिमा उपदफा (१) मा उल्लेखित विषय बाहेकका अन्य उपयुक्त विषयहरू समेत व्यवसायिक कृषि करारमा समावेश गर्न सकिनेछ।

१४. व्यवसायिक कृषि करारका पक्षहरूको दायित्व: (१) यस ऐनको दफा ८ वा ९ बमोजिम कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्न लिएको जग्गा तथा भौतिक साधनमा पक्षहरूको दायित्व यस ऐनमा उल्लेख भएको अतिरिक्त करारमा तोकिए बमोजिम हुनेछ।

(२) कृषि वस्तुको परिमाण वा क्षेत्र तोकिएको गरिने व्यवसायमा पक्षहरूको दायित्व पक्षहरू बीच करार भएकोमा यस ऐनमा उल्लेख भएको अतिरिक्त अन्य कुराहरू करारमा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ।

(३) व्यवसायिक कृषि करार गर्ने पक्षहरूले प्रचलित कानूनको प्रतिकूल नहुने गरी करार गर्नु पर्नेछ।

१५. करार पूरा गर्नु पर्ने समय र तरिका: (१) करारमा करार पूरा गर्ने समय र तरिका उल्लेख भएकोमा उल्लिखित समयभित्र र तरिका बमोजिम करार पूरा गर्नु पर्नेछ।

(२) करार बमोजिमको काम गर्न करारमा कुनै समय वा तरिका तोकिएको रहेनछ र सो काम कुनै खास समयमा वा कुनै खास तरिकाले मात्र गर्न सकिने रहेछ भने सोही समयमा सोही तरिका बमोजिम गर्ने गरी करार भएको मानिनेछ।

(३) उपदफा (२) मा लेखिएको अवस्थामा बाहेक करारमा करार पूरा गर्ने समय र तरिका उल्लेख नभएमा मनासिव समयभित्र उपयुक्त तरिका अपनाई पूरा गर्नु पर्नेछ।

१६. करार पूरा गर्ने स्थान: (१) करार बमोजिम काम पूरा गर्न कुनै निश्चित स्थान तोकिएको रहेछ भने सो काम सोही स्थानमा पूरा गर्नु पर्नेछ।

(२) करार बमोजिम कुनै एक पक्षले अर्को पक्षलाई कुनै मालसामान दिने वा बुझाउने स्थान करारमा तोकिएको रहेछ भने सोही स्थानमा नै दिनु वा बुझाउनु पर्नेछ।

(३) करार बमोजिम काम गर्ने निश्चित स्थान नतोकिएको तर सो काम कुनै खास स्थानमा मात्र गर्न सकिने वा चलन व्यवहार वा सो कामको प्रकृति अनुसार कुनै खास स्थानमा मात्र गर्नु पर्ने किसिमको रहेछ भने सो काम सोही स्थानमा गर्ने गरी करार भएको मानिनेछ।

(४) उपदफा (२) र (३) मा लेखिए देखि बाहेक अन्य अवस्थामा करार बमोजिम काम गर्ने स्थान करारमा उल्लेख भएको रहेनछ भने करार बमोजिम काम गर्ने पक्षले अर्को पक्षलाई मनासिब माफिकको स्थान तोकिदिन सूचना गर्नु पर्नेछ र अर्को पक्षले पनि सो काम गर्न मनासिब माफिकको स्थान तोकिदिनु पर्नेछ।

१७. करार पूरा गर्नु नपर्ने: देहायका अवस्थामा करार बमोजिम काम गर्न आवश्यक पर्ने छैन:-

(क) करारको एक पक्षले अर्को पक्षलाई करार बमोजिमको दायित्व पूरा गर्नु नपर्ने गरी छुट दिएमा,

(ख) बदर गराउन सकिने करार बदर गराउन पाउने पक्षले बदर गराएमा,

- (ग) अर्को पक्षले करार उल्लंघन गरेको कारणबाट करारको परिपालना हुन नसक्ने भएमा,
- (घ) यस ऐनको कुनै व्यवस्था बमोजिम करार बमोजिमको काम गर्नु नपर्ने भएमा,
- (ङ) करार गर्दाको परिस्थितिमा आधारभूत परिवर्तन भै करारको परिपालना गर्न असम्भव भएमा ।

१८. करार दर्ता गर्नु पर्ने: (१) प्रदेश सरकारबाट सुविधा तथा सहूलियत प्राप्त गर्न यस ऐन अन्तर्गत सम्पन्न गरिएका व्यवसायिक कृषि सम्बन्धी करारहरू सम्झौता भएको मितिले पैतीस दिनभित्र तोकिएको निकायमा अनिवार्य रूपमा दर्ता गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम करार दर्ता गर्दा तोकिए बमोजिमको दस्तुर लाग्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम भएको करारको अभिलेख मन्त्रालयको तोकिएको अधिकारीले अनिवार्य रूपले राख्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको करार दर्ता गर्न दुवै पक्षहरू स्वयं वा उनीहरूको कानून बमोजिमको प्रतिनिधि उपस्थित हुनु पर्नेछ ।

(५) मन्त्रालयले कुनै व्यवसायी वा कृषकले कृषि करार दर्ता गर्न ल्याएकोमा दर्ता गर्ने अधिकारीले यस ऐन बमोजिम उल्लेख हुनुपर्ने कुनै कुरा उल्लेख नभएको वा अनुचित प्रावधान उल्लेख भएकोमा सो परिमार्जन गरेर मात्र दर्ता गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

(६) उपदफा (५) बमोजिम दिइएको आदेश करारका पक्षहरूले पालन गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद- ४

कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सम्बन्धी व्यवस्था

१९. प्रदेश कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति: (१) कृषि क्षेत्रको समग्र विकास तथा प्रवर्द्धनका लागि प्रदेशमा एक कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति रहनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिमा देहाय बमोजिमका सदस्यहरू रहनेछन्:-

- (क) माननीय मन्त्री, कृषि सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रालय -अध्यक्ष
- (ख) माननीय सदस्य, प्रदेश नीति तथा योजना आयोग (कृषि हेर्ने) -सदस्य
- (ग) प्रदेश सचिव, कृषि सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रालय -सदस्य
- (घ) प्रदेश सचिव, आर्थिक मामिला हेर्ने मन्त्रालय -सदस्य
- (ङ) प्रमुख, कृषि विकास निर्देशनालय -सदस्य
- (च) निर्देशक, पशुपंक्षी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय -सदस्य
- (छ) मन्त्रालयले मनोनयन गरेको विज्ञ सदस्य एक जना -सदस्य
- (ज) प्रदेश स्तरीय कृषि सहकारी संघको अध्यक्ष -सदस्य

(झ) दलित, अल्पसंख्यक वा उत्पीडित
समुदायबाट मन्त्रालयले मनोनित
गरेको एकजना -सदस्य

(ञ) मन्त्रालयले मनोनयन गरेको व्यवसायिक
किसानमध्ये दुई महिला सदस्य सहित
तीन जना (खाद्यान्न, बागवानी, पशुपन्छी
तथा मत्स्य) -सदस्य

(ट) प्रमुख, सम्बन्धित महाशाखा -सदस्य-सचिव

(३) समितिले सम्बन्धित क्षेत्रको विशेषज्ञ तथा अन्य
व्यक्तिलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(४) समितिको बैठक सम्बन्धी कार्यविधि समिति आफैले
निर्धारण गर्न सक्नेछ।

(५) समितिले यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न
आवश्यकता अनुसार विभिन्न उपसमितिहरू गठन गर्न सक्नेछ।

(६) समितिको सचिवालय मन्त्रालयमा रहनेछ।

२०. समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: समितिको काम, कर्तव्य र
अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-

(क) प्रदेश स्तरमा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न
आवश्यक नीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने,

(ख) कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न संघीय तथा स्थानीय
तहसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने,

(ग) कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक पर्ने सीप,
प्रविधि तथा अन्य विषयका प्रवर्द्धनात्मक कार्य
गर्ने,

(घ) कृषि उपजहरूमा उपभोक्ताले तिर्ने मूल्य र उत्पादकले उत्पादन स्थलमा प्राप्त गर्ने अन्तर मूल्य निर्धारण गर्ने,

(ङ) तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने।

२१. कृषि व्यवसायलाई सुविधा दिने: (१) मन्त्रपरिषद्ले मन्त्रालय मार्फत कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसाय प्रवर्द्धनका लागि उत्पादन सामग्री आपूर्ति, उपज उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण र बजारीकरणमा तोकिए बमोजिम छुट तथा सुविधा दिन सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम दिइने सुविधाको अतिरिक्त अन्य सुविधा समितिको सिफारिसमा मन्त्रालयले तोके बमोजिम हुनेछ।

२२. कृषि व्यवसायको प्रवर्द्धन र विकास: (१) कृषि पेशामा संलग्न नागरिकहरूको जीवनस्तर उकास्न कृषि व्यवसायको प्रवर्द्धन र विकासका लागि प्रदेश सरकारले देहाय बमोजिमको कार्य गर्न सक्नेछ:-

(क) कृषि उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरणको क्षेत्रमा सार्वजनिक, सहकारी र नीजि लगानी अभिवृद्धि गर्ने,

(ख) कृषकलाई उत्पादन सामग्रीमा अनुदान दिने तथा उत्पादित वस्तुको परिमाणको आधारमा अनुदानको विशेष व्यवस्था गर्ने,

(ग) नगदे बाली, आयात प्रतिस्थापन गर्न सक्ने तथा निर्यातयोग्य बाली तथा वस्तुलाई विशेष ग्राह्यता दिने,

- (घ) कृषिबाली बिमा तथा पशुपंक्षी बिमा लगायत नेपाल सरकारको स्वास्थ्य बिमामा किसानको पहुँचलाई विस्तार गर्ने,
- (ङ) विदेशबाट ज्ञान, सीप हासिल गरी फर्केका युवाहरुलाई कृषि क्षेत्रमा आकर्षित गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (च) कृषि तथा पशुपालनका लागि सहूलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध गराउने,
- (छ) सहकारी, निजी तथा सरकारी साझेदारीमा उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण तथा बजारीकरण जस्ता कार्यक्रम सञ्चालनलाई प्रोत्साहित गर्ने,
- (ज) करार खेती तथा भूमि बैंक मार्फत उत्पादनशील भूमिको अधिकतम उपयोगको व्यवस्था तोके बमोजिम गर्ने,
- (झ) जग्गा भाडामा लिने र दिने व्यवस्था गर्ने,
- (ञ) खाद्य सुरक्षामा प्रत्यक्ष टेवा पुर्याउने प्रदेश स्तरमा प्राथमिकता प्राप्त बालीको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोकी किसानको उत्पादनलाई खरिद गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- (ट) कृषिको आधुनिकीकरणका लागि वैज्ञानिक अनुसन्धान, प्रविधि विस्तार तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने,

- (ठ) कृषि व्यवसाय सञ्चालनको लागि प्रस्ताव (प्रोपोजल) मा आधारित कार्यक्रम मार्फत सुविधा उपलब्ध गराउने,
- (ड) हानि नोक्सानी भएका किसानलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्न उचित व्यवस्था मिलाई छिटो सड्ने प्राथमिक कृषि उपजलाई बिना रोकतोक परिवहनको व्यवस्था गर्न एम्बुलेन्स सरहको मान्यता दिलाउने,
- (ढ) सरकारी, सहकारी, निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको साझेदारीमा कृषि यन्त्र, कृषि सामग्री तथा प्रविधि उत्पादन र विकास गर्ने,
- (ण) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था तथा विकास साझेदारलाई प्रदेश सरकारको प्राथमिकताका आधारमा व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न उत्प्रेरित गर्ने,
- (त) संघीय सरकारका महत्वपूर्ण आयोजनाहरू प्रदेश सरकारको समन्वयमा कार्यान्वयनमा ल्याउन संघीय सरकारसँग समन्वय गर्ने,
- (थ) सम्बन्धित निकायको समन्वयमा सामुदायिक वन तथा सार्वजनिक जमिनमा उत्पादनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (द) सम्भाव्यता भएका जग्गाको चक्लाबन्दी गरी सामूहिक खेतीको प्रवर्द्धन गर्ने,
- (ध) कृषि वन प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने।

(२) कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्नका लागि मन्त्रालयले एक छुट्टै आकस्मिक कोष स्थापना गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम स्थापना हुने कोषको परिचालन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

२३. **कृषि ऋण:** (१) कुनै पनि बैंक वा वित्तीय संस्थाले सो संस्थाको नियम बमोजिम कृषि ऋण उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(२) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐन बमोजिमको व्यवसायिक कृषि परियोजनाहरू तथा व्यवसायिक कृषि करार सम्बन्धी सम्झौताबाट सञ्चालित परियोजनालाई धितोको रूपमा स्वीकार गरी कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाले उपदफा (१) बमोजिमको ऋण उपलब्ध गराउन सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम उपलब्ध गराउने ऋणलाई प्रदेश सरकारको अति प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा लगानी गरेको सरह मानी सो वापत उक्त बैंक वा वित्तीय संस्थाले पाउने सुविधा समेत पाउन सक्नेछ।

(४) कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाले उपदफा (२) बमोजिम गरेको लगानी उठ्न नसक्ने भई अपलेखन गर्नु पर्ने भएमा सो अपलेखन गरेको वर्षको खुद करयोग्य आयबाट सो अङ्क बराबरको रकम घटाउन सक्नेछ।

परिच्छेद- ५

विवाद समाधान

२४. **विवादको समाधान:** (१) यस ऐन अन्तर्गत गरिएका कृषि करारको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा करारमा विवाद समाधान गर्ने तरिका लेखिएको भए सोही बमोजिम विवाद समाधान गर्नु पर्नेछ।

(२) करारमा विवाद समाधानको तरिका उल्लेख नभएमा पक्षहरूले आपसी वार्ताबाट विवाद समाधान गर्नु पर्नेछ।

(३) उपदफा (१) वा (२) बमोजिम विवाद समाधान हुन नसकेमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ।

परिच्छेद- ६

दण्ड सजाय तथा मुद्दा सम्बन्धी व्यवस्था

२५. क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था: (१) करार उल्लंघन भएकोमा त्यसबाट मर्का पर्ने पक्षले करार उल्लंघनबाट भएको वास्तविक हानि नोक्सानी वा करार गर्दाको अवस्थामा त्यस्तो हानि नोक्सानी हुन सक्छ भनी करारका पक्षलाई जानकारी भई निर्धारण गरेको हानि नोक्सानी त्यसरी करार उल्लंघन गर्ने पक्षबाट भराई लिन पाउनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम हानि नोक्सानी निर्धारण सम्बन्धमा करारमा उल्लेख भएको भए सोही बमोजिम र उल्लेख नभएको भएमा सो निर्धारणको लागि तोकिए बमोजिम एक प्राविधिक समिति रहनेछ। प्राविधिक समितिले सम्झौताको प्रकृति, स्थलगत निरीक्षण, स्थानीय सर्जमिन, विशेषज्ञको राय, प्रचलित दरभाउ समेत बुझी सोको आधारमा हानि नोक्सानी बापतको क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम क्षति पुर्याणउने पक्षले क्षति भएको मूल्य बराबरको रकम पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ती दिनु पर्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम दिइने क्षतिपूर्ति सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

२६. दण्ड सजाय: (१) कसैले देहाय बमोजिम कसूर गरेमा देहाय बमोजिमको सजाय हुनेछ:-

(क) दफा ४ विपरीत कुनै कार्य गरेमा एक लाख रूपैयाँसम्म जरिबाना,

(ख) दफा २५ विपरीत कार्य गरेमा पच्चीस हजारदेखि पचास हजार रूपैयाँसम्म जरिबाना ।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (क) को कसुर दोहोर्न्याई गरेमा सो जरिबानाको दोब्बर सजाय हुनेछ ।

(३) यस ऐन बमोजिम प्राप्त अनुदानको दुरूपयोग गरेमा दुरूपयोग गरेको रकम सरकारी बाँकी सरह असुल उपर गरिनेछ ।

(४) यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावली विपरीत कुनै कार्य गरी त्यसबाट कसैको हानि नोक्सानी भएको रहेछ भने त्यस्तो हानि नोक्सानी गर्ने पक्षबाट नै भराईनेछ ।

२७. मुद्दाको तहकिकात र दायरी: (१) यस ऐन बमोजिम सजाय हुने कसूर सम्बन्धी मुद्दाको तहकिकात तथा दायरी अनुसन्धान अधिकारीले गर्नेछ ।

◊(२) उपदफा (१) बमोजिम मुद्दा दायर गर्नु अघि अनुसन्धान अधिकारीले सरकारी वकिलको राय लिनु पर्नेछ ।

२८. मुद्दाको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार: (१) यस ऐन अन्तर्गतको शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकार तोकिएको अधिकारीलाई हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम मुद्दाको कारबाही र किनारा प्रचलित कानून अनुसारको कार्यविधि अपनाउनु पर्नेछ ।

◊ केही प्रदेश ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७७ द्वारा संशोधित ।

२९. पुनरावेदन: यस ऐनको दफा २८ बमोजिम तोकिएको अधिकारीले गरेको निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने पक्षले पैंतीस दिनभित्र जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ।
३०. प्रचलित कानून बमोजिम हुने: यस ऐनमा लेखिएको विषयमा यसै ऐन बमोजिम र अन्य विषयमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ।
३१. बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण गर्नु पर्ने: यस ऐन बमोजिम कृषि व्यवसायको प्रवर्द्धन गर्दा वा व्यवसायिक कृषि करार गर्दा बौद्धिक सम्पत्ति, भौगोलिक परिचय तथा कृषक अधिकार समेतको संरक्षण हुने गरी गर्नु पर्नेछ।
३२. नियम, निर्देशिका र कार्यविधि बनाउन सक्ने: (१) यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न प्रदेश सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ।

(२) यो ऐन र यस ऐन बमोजिम बनेको नियमावलीको अधिनमा रही मन्त्रालयले आवश्यक निर्देशिका र कार्यविधि बनाउन सक्नेछ।

परिच्छेद- ७

विविध

३३. व्यवसाय दर्ता गर्नु पर्ने: (१) करार गरी कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्न चाहने कृषक, कृषि फार्म वा एजेण्ट लगायतले दर्ता नगरी व्यवसाय सञ्चालन गर्नु हुँदैन।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको व्यवसाय दर्ता सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।
३४. बिमा सम्बन्धी व्यवस्था: यस ऐन बमोजिम दर्ता भएका कृषि व्यवसायले अनिवार्य रूपले बिमा गर्नु पर्नेछ।

३५. करार बमोजिमको दायित्व पूरा गर्नु पर्ने: (१) करार गर्ने प्रत्येक पक्षले करार बमोजिमको आ-आफ्नो दायित्व पूरा गर्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि पक्षको काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा करारको यथावत् परिपालना हुन नसकेको अवस्थामा यस ऐन बमोजिमको दायित्व तिर्नु, व्यहोर्नु पर्ने छैन।

तर करार गर्दाको अवस्थामा पक्षहरू बीच कुनै लेनदेन भएको रहेछ भने अवस्था हेरी मर्का पर्ने पक्षलाई लेनदेनको सामान, वस्तु वा नगद फिर्ता दिनु पर्नेछ।

अनुसूची-१

(दफा ३ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

कृषि व्यवसायसँग सम्बन्धित विषयहरू

१. खाद्यान्न बाली,
२. बागवानी जन्यः फलफूल, तरकारी, कन्दमूल, मसलाबाली, पुष्प,
३. पशुपन्छी तथा मत्स्य,
४. माछा, मासु, दूध, फुल, हाड, छाला, ऊन,
५. च्याउ,
६. मौरी, रेशम,
७. चिया, कफी, अलैची, सुपारी, घाँसेबाली,
८. तेलहन, दलहन,
९. कपास, जुट, उखु, रबर खेती, टिमु, सिस्नु, अल्लो र सिलाम,
१०. कृषि पर्यटन,
११. गैरकाष्ठ वनपैदवार, जडीबुटी, सुगन्धित बाली,
१२. कृषि तथा पशुपन्छीजन्य उत्पादनको प्रशोधन उद्योग,
१३. कृषि तथा पशुपन्छीजन्य उत्पादन सामग्री (दाना, मलखाद, विषादी, औषधि) आदिको उत्पादन उद्योग,
१४. खेती प्रणालीमा समाविष्ट कृषि तथा पशुपन्छीजन्य बस्तुहरू,
१५. कानूनले निषेध गरेको बाहेकका वन्यजन्तुहरू।

अनुसूची- २

(दफा १३ सँग सम्बन्धित)

व्यवसायिक कृषि करारमा समावेश हुने विषयहरू

१. करारका पक्षहरू,
२. करार खेतीको क्षेत्र,
३. जग्गा र भौतिक साधन,
४. वस्तुको विवरण, मात्रा,
५. गुणस्तर,
६. सम्झौताको अवधि,
७. उत्पादन गरिने वस्तुको खरिद/बिक्री मूल्य,
८. भुक्तानीको प्रक्रिया,
९. ढुवानीको दायित्व,
१०. उत्पादन प्रक्रिया,
११. अनुगमनका पक्षहरू,
१२. काबू बाहिरको परिस्थितिबाट उत्पादनमा पर्न सक्ने असर र त्यसको दायित्व,
१३. गुणस्तर निर्धारणका आधारहरू,
१४. पक्षहरूले एक अर्कोलाई उपलब्ध गराउने सेवा तथा सुविधा,
१५. करारको पालनामा विवाद भएमा अपनाइने समाधानका उपाय जस्तै मेलमिलाप तथा मध्यस्थता लगायतका विषय वस्तुहरू आदि,
१६. कृषि उपजको मूल्य निर्धारण सम्बन्धी व्यवस्था।